

НИКОЛА СТОЈИЋ

ПРИЛОЗИ ЗА БИОГРАФИЈУ РАЈКЕ БОРОЈЕВИЋ

Драгачевска задруга жена у Доњем Дубцу с правом носи име борца, културног посленика, просветитеља и добитника Вукове награде Рајке Боројевић. Она је рођена у Пјешивцу код Стоца, у породици честитог трговца Данила Шотре. Њени родитељи, Данило и Божана, имали су шесторо деце: две девојчице и четири дечака. Породица је живела у скромним условима, али је деци посвећивала велику пажњу. Родитељи су све чинили да би школовали децу.

Најстарији, Бранко Шотра, графичар и револуционар, завршио је ликовну академију. Милена је учила стручну учитељску школу, па је студирала сликарство. Борко је постао комерцијалиста. Рајка је завршила учитељску домаћичку школу. Миленко је студирао архитектуру, а Рато — трговачку академију. Од њих шесторо, петоро је учествовало у НОР-у и револуцији. Изузетак је Милена, која је у то време живела у Сједињеним Америчким Државама, где је водила борбу за афирмацију НОП-а. Слободу, 1945. године, није дочекао једино Рато Шотра: погинуо је као партизан у Пријепољу 4. децембра 1943. године.

Рајка Шотра је основу школу учила у Пилети, женску занатску у Чапљини, а учитељску у Сремској Митровици. Увек је била

добар ученик, па је добијала похвале и награде. У јесен 1931. упознала се, код сестре од тетке Миле Жарковић, са Вукашином Боројевићем, па се наредне године за њега и удала.

Вукашин Боројевић рођен је 1903. године у Приједору. Отац му је био познати приједорски трговац. После основне школе и ниже гимназије, које је похађао у Бања Луци, Вукашин Боројевић је грађанску школу завршио у Марибору. После првог светског рата преселио се у Нови Сад, где је 1922. године завршио трговачку академију, а потом, у Београду — комерцијум. Године 1924. запослио се у фирми „Аутоомнија“, која га је упутила за шефа своје филијале у Косовској Митровици. Године 1932. он је у Качанику основао своје предузеће за печење креча, који је, по вишегодишњем уговору, испоручивао руднику Трепча. Ту се задржао до 1939, па се, заједно са супругом и тек рођеном кћерком Дивном, преселио у Бања Луку. У овом граду брачни пар Боројевић основао је предузеће за цеђење воћних сокова „Витаминол“.

После слома Југославије у априлском рату 1941. године, породици Боројевић запретила је опасност од усташа, па је одлучила да бежи у Србију. У Сарајеву су се раздвојили: мајка је, с кћерком, отишла родитељима у Ривине, а Вукашин Боројевић — у Краљево, Косовску Митровицу и напоскон у Качаник. Ипак, и отуда је морао да бежи: дошао је у Ушће, где се настанио, а потом позвао породицу код себе.

На Ривинама је владао усташки терор. Породица Шотра је непрекидно кињена: хапшена, саслушавана, батињана. Постојала је опасност да буде ликвидирана. На тапету су били због Бранка Шотре, који је био познат као комуниста од 1929. године. Приликом саслушања у Стоцу, 23. јуна 1941. године, усташе су Рајку Боројевић претукли и повредили јој кичму, па је једва успела да дође кући. Управо тада стигао јој је позив од мужа Вукашина да бежи у Србију. Уз велике муке, преко неких пријатеља, добила је дозволу за путовање. Са њом су решила да путују у Србију и њена браћа Бранко и Борко. За браћу Шотра било је тешко да се неопажени укрцају на воз у Чапљини, па су искористили време када су усташе биле на миси. Један усташа је на железничкој станици препознао Бранка Шотру, пришао му и тихо рекао: „Професоре, бежите што пре! За вама је расписана потерница“. Срећом, био је то неки усташа коме је Шотра предавао ликовно васпитање.

Ипак, сви су успели да стигну до Краљева и Ушћа.

У међувремену усташе су ухапсиле Данила и Божану Шотра. Остала је тајна како су и где побијени, заједно са већом групом мештана, али у породици верују да су бачени у јаму Смрека недалеко од Ривина код Стоца. Било је то 28. јуна 1941. Савременици су запамтили да су усташе повеле на стратиште само Данила Шотру, али за њим је пошла и његова супруга. У групи је она била једина жена. Иако везана жицом за остале, успела је да из недара извади новац који је имала и да га поцена.

Из Ушћа Рајка и Вукашин Боројевић отишли су у село Трњаке и настанили се у некој воденици. Бранко и Рато Шотра остали су у Ушћу и започели активност на организовању устанка. Док су сељаци са зебњом и подозрењем слушали речи Бранка Шотре, рудари и избеглице из Херцеговине одмах су се латили оружја. Тако је настала Трећа (Рударска) чета Копаоничког НОП одреда. У њу су ступили и Боројевићи. Рајка — да кува јело, шије одело и лечи рањенике, а Вукашин је постао интендант. Он је, осим хране коју је сакупљао или куповао, сакупљао оружје и другу војну опрему. Метак је плаћао десет, а пушку 1.500 динара.

За неколико дана у чету је ступило двадесет бораца. Они су прве борбе водили око Рашке — против албанских балиста, а учествовали су и у рушењу жичаре за рудник Трепча. По повратку са Косова, Бранко Шотра је са четом отишао на Копаоник, а Боројевићи у Матарушку Бању, где су ступили у Чибуковачку чету Краљевачког НОП одреда, где је Рајка Боројевић поново била кувар и болничар, а Вукашин је учествовао у борбама на опсади Краљева. На Ружића брду код Краљева он је рањен, 21. октобра, па је транспортован у партизанску болницу у Горњој Горевници, одакле је пребачен у Горњи Милановац.

У међувремену, Душан Јечменић, борац Драгачевског батаљона Чачанског НОП одреда из Губереваца, који је касније проглашен за народног хероја, сусрео је у Прогоревици Рајку Боројевић са малим дететом и предложио јој да, док не прође непријатељска офанзива, пређе у илегалност. Преко везе послао ју је у Милатовиће, па у Доњи Дубац, код своје сестре Драгојле, удате за Радисава, сина Спасоја Тадића, одборника НОО. Тадићи су је прихватили говорећи мештанима да је Рајка Боројевић избеглица из Херцеговине. Крили су, наравно, да је партизанка.

Из Горњег Милановца Вукашин Боројевић писао је супрузи на краљевачки фронт. И поред перипетија, писмо је, преко партијских веза, стигло у Доњи Дубац.

Са Краљева и из западне Србије, крајем новембра 1941. године, партизанске снаге су се повукле у Санџак. Рајка Боројевић је после офанзиве схватила да је лечење њеног супруга у Горњем Милановцу опасно, па је, у договору са Спасојем Тадићем, пешице отишла у болницу, носећи у рукама дете. Из Горњег Милановца су се заједно вратили у Доњи Дубац, где им је Спасоје Тадић дао за становање једну кућицу са два одељења. Лечећи мужа, Рајка Боројевић је на позајмљеној шиваћој машини шила сељанкама одело, углавном за животне намирнице. Даноноћно је стрепела од четничке каме. О браћи ништа није знала.

У оближњем селу Рајцу после прве непријатељске офанзиве остао је рањен Рато Шотра. Преко везе пребачен је у Београд на лечење. Одатле је касније ступио у Прву шумадијску бригаду, са којом је стигао до Пријепоља, где је погинуо 4. децембра 1943.

Крајем 1942. године, путујући према Косову, из Херцеговине је у Доњи Дубац изненада стигао Бранко Шотра. И он се, чекајући нову везу, настанио у кући Спасоја Тадића, у којој је остао до 8. јануара 1943. Тадићи су га пријавили као избеглицу — Бранка Даниловића, народног резбара. Нико од мештана није знао да је то брат Рајке Боројевић. Ипак, четницима су избеглице код куће Спасоја Тадића биле сумњиве, поготову што су одржавале везу са преживелим партизанима, па су често упадали у ово домаћинство и безуспешно вршили претресе. Схватајући опасност, Бранко Шотра је ископао бункер у шуми Јовановини и ту се, заједно са Тадићима, повремено скривао.

Док је боравио у Доњем Дубцу, Шотра је на зидовима Тадића куће, у соби и кухињи, осликао мањи ансамбл зидних слика са мотивима из сеоског живота. Комбинованом сликарском техником, користећи жућу и црну фарбу на белој подлози зида, остварио је најзначајније уметничко дело настало током НОР-а у западној Србији. Те слике су, заједно са кућом у којој се налазе, данас под заштитом.

Године 1943. Рајка Боројевић родила је још једну кћерку — Бранку. Њихов дом постао је омиљено састајалиште Дубчана. Припадницима НОП-а брачни пар Боројевић говорио је о успесима партизанских снага.

Осим четника, становништво Дубца терорисале су немачке и бугарске казнене експедиције из Краљева. Паљевине, клање и убиства постали су свакодневни. Четници су одлучили да ликвидирају породицу Боројевић. За то се сазнало у пролеће 1943. године када се Вукашин Боројевић вратио из Београда, где је оперисао рањену

руку, која је стално гнојила. (Тај подухват остварен је уз помоћ илегалних партијских радника међу лекарима). Схватајући опасност, породица Боројевић се пребацила у суседно село Милатовиће. Наредне, 1944. године, почетком маја, Вукашин Боројевић је ступио у Другу пролетерску дивизију НОВЈ и наставио борбу за слободу све до коначног ослобођења земље. Четници су за то сазнали, па су отпочели трагање за Рајком Боројевић. У помоћ је притекао шеснаесто-годишњи Милисав Ружичић из Милатовића: једне ноћи је волујском запрегом одвезао Рајку Боројевић са кћеркама до железничке станице у селу Слатина код Чачка. Одатле је Рајка Боројевић отишла у Ђуприју, па у Смедеревску Паланку. По ослобођењу — прешла је, са децом, у Београд.

Непосредно по ослобођењу главног града наше земље, Рајка Боројевић је одређена за вођу 800 ратне сирочади, која су упућена на опоравак у Бугарској. За то време Вукашин Боројевић био је на Сремском фронту, где је добио чин капетана и постао начелник артиљеријског складишта 21. српске дивизије НОВЈ.

Рајка Боројевић се из Бугарске вратила у Београд након девет месеци. Посебно се ангажовала на отварању интерната и домова за ратну сирочад. Када је, 1946. године, Вукашин Боројевић демобилисан, овај брачни пар отишао је у Бања Луку, где су помогли у оснивању „Витаминке“, фабрике за производњу конзерви и воћних сокова. Вукашин је постављен за директора у овој фабрици, а Рајка за техничког руководиоца. У овом граду остали су до 1950. године. Кичму Рајке Боројевић нападали су тумори, који су вероватно последица туче од стране усташа 1941. године. После успешне операције, породица се настанила у Београду, где је Вукашин Боројевић радио у Планској комисији Народне Републике Србије, а потом у Институту за фармакогнозију и у Београдској хладњачи, у којој је остао до пензионисања 1958. године.

Када се опоравила, 1951. године, Рајка Боројевић је дошла у Доњи Дубац, где је желела да се види са познаницима и сапатницима из ратних дана и да им се захвали за бригу и чување. Међутим, многих познаника није било међу живима. Био је убијен и Спасоје Тадић. Њега је, заједно са братом Видосавом и групом Дубчана, одвела једна немачка казнена експедиција у Краљево и тамо стрељала. Схватила је да сељаци у Дубцу и даље тешко живе, па је одлучила да им помогне. Желела је да у овом забаченом крају, на посебан начин, настави револуцију, убрза њене токове. Посебно је била неопходна помоћ женама.

Наредне, 1952. године поново је стигла у Дубац и почела припреме за организовање домаћичког течаја. Желела је да га организује у зиму 1953, али ју је болест опет везала за постељу: због оболеле кичме, неколико месеци провела је у постељи, у гипсаном кориту. Чим се ослободила гипса, опет је дошла у Доњи Дубац. У току лета 1954. све је припремила за први течај. Али, на зиму — течај су почеле да похађају само три жене. Колебала се: шта да ради? Одлучила је да почне од почетка, али са више жара. Походила је сваку кућу. Утегнута у нарочити корсет који јој је чувао кичму, кроз кише и сметове снега ишла је с брда на брдо, преко јаруга и набујалих потока. Објашњавала је значај течаја, убеђивала и позивала на њега — разбијала је неповерење непросвећених и тврде окове прошлости и наслеђа. И — нови течај је успео. За њим је дошао други, па трећи. Први је организован у кући покојног Спасоја Тадића, остали у школи. Рајка Боројевић је по цео дан радила са женама, а по ноћи правила планове за наредни дан. Жене су училе да шију и кувају, али и да читају и пишу. Постепено, под утицајем наученог, домаћинства су почела да мењају начин исхране. Мењане су и хигијенске навике. Сузбијано је сујеверје. Течајке су припремале и прве приредбе по селима горњег Драгачева. Оне су певале револуционарне песме, рецитовале, глумиле — што се раније није могло ни замислити. На политичким скуповима жене су се први пут појавиле износећи отворено своја гледишта. Међутим, отпори нису престајали, нарочито од стране мушкараца, који нису желели промене наслеђеног у односу на жену. Претили су не само својим супругама, већ и Рајки Боројевић. Међутим, она није посустајала. Ношена својом револуционарном визијом, увек је ишла напред: после свега што је научила жене, тражила је начине да их и економски еманципује. Открила је да су скоро све жене надарене ткаље, па је одлучила да то искористи. Упркос критикама многих органа, па и републичких, да кочи друштвено-политички развој жене, јер је задржава у кући, одлучила је да унапреди домаћу радиност. Убеђена да је на правом путу, формирала је посебну секцију жена при Земљорадничкој задрузи у Доњем Дубцу. И — одмах је интересовање за рукорад дубачких ткаља почело да расте. Трагало се за мотивима старих тканица, али су стварани и нови, па је ова секција све боље пословала, а Рајки Боројевић и „њеним женама“, како се говорило, почело се све више веровати.

Док је Рајка Боројевић радила са женама, Вукашин је настојао да помогне мушкарцима. Учио их је да пшеницу и кукуруз, који су, на брдовитом земљишту у горњем Драгачеву, давали ниске приносе

— замене гајењем лековитог, ароматичног и етеричног биља. Основао је и специјализовану задругу „Орлујак“ за гајење лековитог и ароматичног биља. Изградио је и дестилацију за етерична уља. Постигнути су први резултати. Међутим, уместо да се помогне развој ове задруге, јавили су се притисци да буде припојена Земљорадничкој задрузи у Доњем Дубцу. То је и учињено. Али, некако у то време почиње у овим крајевима робна производња семенског кромпира, која је била веома рентабилна, па се није поклањала пажња лековитом и ароматичном биљу. Престала је да ради и дестилација.

Тада су Вукашин и Рајка Боројевић продали своју кућу у Бања Луци и купили другу у Београду, али и једну парцелу земље у Доњем Дубцу. У овом селу намеравали су да изграде кућу — како би били са овим народом. Земља се налазила на једној стрмини близу Тадића. Крчили су је и култивисали садећи воће и племенито шумско дрво. Године 1966. завршили су кућу на том имању и изградиле водовод, први у Доњем Дубцу.

Још раније, 1. маја 1954. године жене из Дубца биле су на својој првој екскурзији — у Београду. Тако почиње њихов пут у свет: за неколико година походиће нашу земљу и посетити многе државе Европе. Рајка Боројевић и њене ткаље постале су чувене, а њихове изложбе у Југославији и иностранству све посећеније. Залиха тканица није било — све се брзо продавало, па су жене почеле добро да зарађују. Првих година, пре него што би тај новац трошиле, ткаље су за све консултовале Рајку Боројевић.

Секција задругарки толико је ојачала да је 1963. године прерасла у самосталну радну организацију. Тако је настала Драгачевска задруга жена. Број чланица се непрекидно повећавао. Производило се све више и све квалитетније. Драгачевска задруга жена постала је тако значајна економска и друштвена снага. Захваљујући средствима добијеним од свог рукорада, ткаље су учествовале у препороду Доњег Дубца и суседних села. Грађени су нови путеви, школе, доведена је електрична струја.

Задруга је најпре била смештена у приватној кући. Да би се стање променило, Радисав и Драгојла Тадић поклонили су део свог дворишта за подизање задружног дома. Рајка Боројевић је позвала у помоћ све друштвено организоване снаге, радне колективе, институције и појединце. Задруга је обезбедила део средстава из својих скромних фондова. Више од тога издвојиле су породице задругарки, дајући новац и материјал. Организоване су радне акције и — саграђен је дом. Тако су створени нови услови за уздизање жена десетак

села горњег Драгачева. Гости задругарки били су од тада лекари, друштвено-политички радници, књижевници, драмски уметници и други ствараоци.

Стизала су и признања, чак из иностранства, најпре Задрузи и задругаркама, па онда и Рајки Боројевић. Она је 1968. године одликована Орденом рада. Те године општина Лучани доделила јој је Децембарску награду, на Дан коначног ослобођења. Године 1970. добила је награду Привредне коморе из Краљева, а 1972. — Вукову награду. У предлогу за додељивање Вукове награде др Драгиша Вишошевић је, поред осталог, написао: „Рајки Боројевић није потребна никаква награда, па ни Вукова. Али је, напротив, Вуковој награди потребна једна Рајка Боројевић“.

Драгачевска задруга жена бивала је све јача, а њен оснивач Рајка Боројевић — све слабија. Низале су се операције, једна за другом, али њена активност није престајала. Готово са операцијског стола писала је пословна писма за потребе Драгачевске задруге жена. Пружала је и непосредну помоћ женама на Златибору. У Сирогојну је, преносећи искуства Драгачевске задруге жена, показивала шта треба да раде и како да се организују плетиље.

У то време Драгачевска задруга жена имала је око 800 чланица — ткаља. Све је више било средстава у домовима чланица. Велика победа Рајке Боројевић и њених ткаља у то време била је и изградња пута од Доњег Дубца до Виче, којим су стигли и први аутобуси у село.

Посао се непрекидно развијао. Дом Драгачевске задруге жена постао је премален, па Рајка Боројевић креће у нову акцију — подизање већег и функционалнијег објекта, у коме неће бити само простор за Задругу жена, већ и за изложбе ткачких производа, сликарске и вајарске изложбе, за рад библиотеке и аматерских културно-уметничких секција, за позоришне, музичке и биоскопске представе. Поред тога, замишљала је да се у овом здању налазе: пошта, амбуланта, фризерски салон и већа продавница индустријске робе. Уједно, овај дома треба да буде упориште за развој сеоског туризма у горњем Драгачеву.

Та визија Рајке Боројевић није остварена за њеног живота. Године 1973. подлегла је тешкој болести. Њено тело је кремирано у Београду. Тако се угасио њен живот, а њено дело наставило да живи у пуном сјају и даље. Драгачевска задруга жена, која од 1973. носи име Рајке Боројевић, окупља 1980. године преко 1.000 ткаља, које остварују доходак већи од 10.000.000 динара. Вођена стручном руком

Бранке Цокић, дипломираног архитекте дизајна, иначе кћерке Рајке Боројевић, Драгачевска задруга жена постиже све импресивније успехе.

Ипак, остварен је сан Рајке Боројевић о изградњи новог дома ткаља. Акцију је од 1974. године водио посебан одбор, заједно са Драгачевском задругом жена. Грађани горњег Драгачева свесрдно су је помогли: давали су новац и материјал, радили бесплатно на објекту. У акцију нису биле укључене само друштвено-политичке и радне организације општине Лучани, већ и СР Србије. Најзначајнија помоћ била је од Републичког извршног већа и Републичке заједнице културе. Овај дом отворен је 16. септембра 1978. године, на дан када општина Лучани слави своје ослобођење из 1941. године. Пред домом, на уређеном платоу, подигнут је и споменик Рајки Боројевић. Њега је, у драгачевском пешчару, од кога су рађени и крајпуташи, исклецао самоуки вајар Богосав Живковић из села Лесковца код Степојевца. У време изградње овог објекта асфалтиран је и пут Вича — Доњи Дубац.

И ове акције надахњивао је неугасиви пламен револуционарности Рајке Боројевић.

Осим Драгачевске задруге жена, која је животно дело Рајке Боројевић, иза овог истакнутог културног посленика остала су и друга. Најпре три књиге: „Савремено домаћинство“ (Народна књига, Београд, 1957), „Дневник мајке“ (Рад, Београд, 1959) и „Из Дубца у свет“ (Задружна књига, Београд, 1964). Међу њима посебну вредност има књига „Из Дубца у свет“, у којој је богатим народним језиком мајсторски сликан живот људи горњег Драгачева и приказани успеси и неуспеси у просветитељском деловању аутора. Књига је писана као дневник прожет накнадним сећањима. Поред тога, писала је приче и бавила се новинарством. Приче су јој растурене по листовима и часописима: за неке је добијала и награде. Као новинар, углавном је била сарадник „Политике“ у Београду. Писала је за рубрику „Жена у друштву и породици“, затим педагошке чланке о деци и односу према детету, репортаже са путовања задругарки и о сусретима са женама других народа. Део стваралаштва Рајке Боројевић налази се у рукописима. Од њених објављених и необјављених радова могла би да се комплетира занимљива и значајна књига. То је прилика за нови издавачки подухват, попут оног када се појавила књига „Из Дубца у свет“.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

За писање овог рада коришћени су ови извори:

Рајка Боројевић, Савремено домаћинство, Народна књига, Београд, 1957.

Рајка Боројевић, Дневник мајке, Рад, Београд, 1959.

Рајка Боројевић, Из Дубца у свет, Задружна књига, Београд, 1964.

Архива Драгачевске задруге жена „Рајка Боројевић“ у Доњем Дубцу, и казивања Вукашина Боројевића, Дивне Надаждин и Бранке Цокић.